

ПАМЕТНИЦИ НА АРМЕНСКОТО ПРИСЪСТВИЕ В ГРАД ВАРНА

Жаклин Бодурова, Масис Хаджолян

Темата – предмет на това изложение е вдъхновена от обявената от Европейския парламент 2018 год. като година на културното наследство на Европа. Идеята на това начинание е да се акцентира на културните ценности като извори на човешка памет и на духовната култура в нашия континент. Право на градивен отзвук имат всички народи, които по отделно и в тяхната съвкупност могат да изявят своята богата палитра от изкуства, обичаи, традиции и други, като съставни части от техния многолик живот.

Древна и по-близка Варна има с какво да отговори на европейската инициатива. Един малък отрязък от нейната история е физическото и духовно присъствие на арменската общност в град Варна, отразено в сътворените и почитани от нея паметници в широк смисъл на това понятие. Чрез тях в столетията се съхранява арменската християнска вяра, езика, националното самосъзнание и същевременно се възпитават граждански добродетели, развива се съпричастността към проблемите на целокупното общество и социалната интеграция на арменското малцинство като съставна част на единния български народ.

Арменци населяват Балканите от далечни времена. Една голяма вълна е придошла в Българските земи през VI-век, по-късно, около X век, като арменски войни в редиците на византийската армия, завоевала български територии (1).

През средните векове, сред разрушаване на древната арменска столица Ани (днес на територията на Източна

Турция) , първоначално те се установяват в Полша, а за избягване на принудителното приемане на католическата вяра се преместват в днешна България. По време на кланетата в Османската империя през периода 1895-1896 г. България радушно приема арменските емигранти. Нова голяма вълна от арменски бежанци пристига в България през 1915-1922 г., по време на Геноцида, извършен над арменците в някогашна Западна Армения (днешна Турция). В по-ново време, в България, респ.във Варна пристигат и заживяват внушителни групи емигранти от Република Армения , под напора на утежнените условия за живот по време на военния конфликт между Нагорни Карабах и Азербейджан.

Армения е първата държава приела християнството като официална религия през 301 година. Към края на IV век, проповедникът Месроб Машоц решава да създаде писменост и литература на роден език, понеже арменските миряни трудно приемат и осъзнават проповядването на Библията, която е написана на гръцки език и има опасност от асимилация на народа. Обръща се към католикоса Сахак Партев и цар Врамшапух за помощ, споделяйки желанието си. Те му оказват морална подкрепа и той създава арменската азбука в град Самосад през 405 год. Негово важно дело е преводът на Библията, който извършва с още двама свои ученици Ованес и Ховсеп.

Първите данни за наличие на арменско население в град Варна са от 1436 г., а най-стария паметник е от 1470 г., когато преселници от Генуа и Дафа

построяват църква във вид на дървен параклис, която по-късно е унищожена при пожар. Върху нейните основи е изградена нова църква, осветена на 2 януари 1844 г.(2). Олтарът е построен от надгробни плочи, които носят датите 20 август 1667 г., 12 март 1505 г., 1782 г., 10 септември 1786 г.(2). Погледнат от високо, храмът има формата на кръст с многостепенна пирамида-кубе на камбанарията. Този стил на кубетата се среща само в арменските и грузинските храмове. Църквата е ремонтирана първоначално през 1910 г., когато е построена камбанарията, предверието за "оглашените" и пангарът-помещението за продажба на свещи. Следващи основни ремонти за извършени през 2002 г., 2006, 2008, 20011-12 год., когато изцяло е реставрирана камбаната, изградено е ново осветление, осигурена е централна климатична инсталация, обособена е нова молитвена стая за палене на свещи, извършен е и ремонт на сградата, в двора на църквата, в която се помещава училището и канцеларията на църковното настоятелство.

Видно от оригинални документи, съхранявани в Архива към Община Варна, на 18 декември 1909 година, от името на Арменското Църковно настоятелство в град Варна с председател Апрахам Гарабедян, е подадена молба до Кмета на град Варна за утвърждение на проект, изработен от архитект Дабко Дабков на 22 ноември 1909 год., за нова артика и хор в Арменската черква, находяща се в същия град, чиито адрес тогава е II участък, на ул. „Свети Климент“ и ул. „Филаретов“, с приложени три броя екземпляри. Окръжният инженер с писмо № 6937 от 24.12.1909 год. на Главна дирекция на „Пътищата, благоустройството и сградите“ в град Варна връща плана в два екземпляра надлежно утвърден. Артиката представлява покрито сводово предверие, което се изгражда от запад. Предвидено е място за продажба на свещи.

Храмът се състои от няколко части:

- Предверие – наречена кавит.
- Централна част – адиан.
- Клир – тас.
- Олтарно възвишение – хоран.
- Централен, ляв и десен олтар, които се наричат Света трапеза – Сурп сегхан.
- Хранилище – бахаран.
- Балкон – вернадун.

Входът на църквата задължително се изгражда в западната част на църквата и срещуположно на него – на изток – се намира светата трапеза, символизираща пътят на Спасителя към Голгота. Тъй като за православните християни изгревът символизира светлината на богопознанието, затова и олтарът винаги се намира на изток. А входът на църквата е на запад тъй като преминаването през него символизира нашият път от мрака на езичеството към светлината на единият Бог, творец на всичко видимо и невидимо.

Олтарът е открит – без иконостас, както в католическите храмове, а този обичай произхожда от синагогата, където Престолът Господен е открит. Има две завеси – голяма, която закрива олтара през Страстната седмица до Възкресение, и малка, затваряща се по време на приготвяне на Светото причастие. Както предават апостолите чрез Евангелието голямата завеса се раздрала, когато Христос издъхвал върху кръста. От двете страни на стълбите за олтара има два параклиса. В левия се извършва кръщение на децата, а десният е Ризницата – място за съхраняване на одеждите и обличане на свещениците. Ктитор на пристройката е Саркис Хайрабедян, а строител – Апраам-калфа, известен за времето си майстор.

Клирът на храма е мястото където застават четците по време на църковните служби.

Хранилището служи за съхраняване на църковната утвар и богослужебните одежди, а също така там се намира и купелът за кръщение наречен баптистериум – мъгърдаран.

Балконът в храма е мястото, в което се събира църковният хор, който символизира ангелите възпяващи Господ, затова е отделен от миряните и се намира на по-високо място.

Преддверието на храма, назад във вековете, е служело за място където са се събирали всички все още непокръстени, каещи се, и духовно непречистени, поради това че са нямали право да присъстват на същинската част от светата литургия.

Стените са изписани във византийски стил, иконите имат вид на художествени платна в рамки. Те са дарение от арменски миряни през различните години. Иконата на Свети Хованес е дарена от Онниг Т. Армаджян на 28.12.1943 год., иконата на Свети Саркис – от Минас Баеркян на 13.04.1930 год., иконата на Исус Христос – от Мадлен Н. Берберян на 08.04.1936 год., иконата на Свети Кеворк – от Къдзакриц и Нуириц Овида Ровна Партамян на 01.01.1930 год., иконата на Крикор Лусарович – от Мариам А. Азизян на 09.09.1925 год.

Църковна утвар се състои от следното:

Светото причастие се изготвя в специална чаша наречена потир – съгигх. Хлябът, който се превъплъщава в Христовата плът се поставя върху чинийка, наречена дискус – магхъсман. Потирът символизира чашата на Христовите мъки, а дискусът яслата, в която младенецът бе поставен. За разлика от ААПЦ в източно-православната църква върху дискусът се поставя предмет наподобяващ звезда, наречен звездица, символизиращ

Витлеемската звезда. Приборите за светото причастие се съхраняват в малка ниша – хоръртаноц, намираща се от лявата страна на светата трапеза. Тази ниша символизира пещерата в която Спасителят се роди. Остатъците от светото причастие се съхраняват в специална кутия, наречена дарохранителница – сърпадуп. Мирото в ААПЦ се съхранява в съд с формата на гълъб, тъй като изображението на гълъба в християнството символизира Светия Дух, а чрез тайнството – миропомазване се предават Неговите благодати. Този съд се нарича мирони-аман. На най-високата част от етажите на светата трапеза се намира кръстът с разпятието – в древни времена изобразявал мъките изтезанията и страданията на престъпници, а днес е символ на нашето спасение, тъй като на него Спасителят проля своята кръв за изкуплението на греховете на човечеството.

Православният кръст, обикновено се изобразява в горната си част с табелка с надпис INRI, на арменски ХНГХ – т.е. Исус от Назарет – Цар на Юдеите. С този надпис и тръненият венец римските войници са искали да се подиграят с Божият син, като тръненият венец трябвало да изобразява царската корона. Под краката на Спасителя се изобразява череп с преплетени две кости – символ на смъртта. Тъй като Христос победи смъртта, този страховит символ е поставен в неговите крака. Непосредствено под кръстта се намира Светата Библия. Библията за християните е единственото свидетелство което Бог остави за себе си. Старият Завет посредством пророците, предвещали избавлението от греха чрез идването на Божият син и Новият завет посредством Христовите апостоли, превърнали се в живи свидетели на Неговите чудеса.

Кадилница – пурвар. Димът извисяващ се от кадилницата към небесата символизира нашият молитви отправени към Бог, а също така и невидимите ни дарове

към невидимият ни Отец. Тамянт се съхранява в прибор наречен хънгаман.

Къшоц – представлява диск с изображение на серафим. В долната си част дискът е монтиран върху дълга пръчка, и в целостта си този предмет наподобява жезъл. Неговата символика е ангелите които слизат над Светата трапеза, за да прислужват на Христос (Светото причастие) и да го предпазват от всичко нечисто.

Хоругва – Хачвар. Знамена с изображението на Спасителя поставени върху дръжки. Хоругвите се използват при литийни шествия.

Чашка – Пажгаман. Малка метална чаша, в която се налива виното за причастие преди Светата литургия.

Свещи. Пламъкът на свещта символизира силата и топлината на нашата молитва, а също така свещта е малката жертва, която всеки един християнин прина на Бог, влизайки в Храма. Добре е да се знае, че паленето на свещи не може да замени молитвата. Основната цел която трябва да бъде водеща за всеки един мирянин, пристъпващ прага на храма трябва да бъде молитвеното общение с Бог и пречиштането на душата.

Закопчалка за свещенически колан – Джармант.

Свещенически одежди – Шурчари.

На северната фасада на Арменската църква „Свети Саркис“ в град Варна е поставена плоча на дарители със следните имена: Симон и Зарухи Маринян, Крикор Тарханян, Нъшан и Зарухи Махакян.

В дворът на Арменската църква „Свети Саркис“ в град Варна е запазен надгробният камък на Архимандрит Мъгърдич Дерунян, разположен откъм северната фасада. Той носи следния надпис „Тук почиват тленните останки на Отец Мъгърдич Дерунян, даровит калугер, пастор визитатор (представител) в България, роден в Константинопол през 1868 година, загинал в пожар, Варна 1896 година“. Той е един от

високопоставените прелати, който посещава колонията в Базарджик и осветява тамошното учебно заведение. Неговата насилствена смърт силно впечатлява населението на града. През лятото на 1895 год., Архимандрит Мъгърдич Дерунян е назначен прелат *visitator*, който пътува за изпълнение на определена мисия, за арменските общности в Румъния и България. Енцикликата-пълномощие, издадено от Католикосът Мъгърдич I Хримян Ванцхи, е резултат на молбата, отправена от Епитропството на Сулина, което продължително време е лишено от духовен водител. Енцикликата посочва факта, че Архимандрит Мъгърдич Дерунян е ерудирано духовно лице, което освен арменски и турски езици е добър познавач на френски и английски езици. Архимандрит Мъгърдич Дерунян принадлежи към Монашеския Орден от Ечмиадзин и преди да пристигне в дунавския край е проповедник в Църквата „Свети Стефан“ от Хаскюг в Константинопол. Не разполагаме с данни за неговия престой в Сулина, но знаем, че идвайки в тази област остава известно време в град Варна и посещава арменската колония от Базарджик, където осветява през 1896 год. постройката на училището „Вартан Мамигонян“. Архимандрит Мъгърдич Дерунян загубва живота си вследствие на пожара през 1896 год. в училището „Сисагян“ в град Варна. Смъртта му е насилствена, понеже след пожара намират неговия труп обезглавен. Престъплението, отдадено на политическите събития и неразбирателствата с гърците от града, силно развълнува членовете на арменските общности от Варна и Базарджик. Случилото се е разказано от активиста Вахан Мазманян в страниците на списанието „Хайреник“ (в превод: „Родина“), издавано в Бостън, приписвайки престъплението не на гърците, а на турските екстремисти.

В двора на Армeнската църква „Свети Саркис“ в град Варна са разположени следните паметници:

- Паметник на именити арменски хайдути (федаини) – 24 души - изявени поборници за освобождение на западна Армения от турските завоеватели.
- Мраморен паметник в памет на жертвите от геноцида над арменския народ, извършен от турските поробители през 1915 год.
- Хачкар – арменски каменен кръст, който се намира до главния вход на църквата, подарен от г-н Армен Бадеян на арменците и църквата.

Още преди Освобождението, от 1844 г., в града съществува паметник на знанието, като втори духовен център – арменско мъжко училище, което има над 100 ученици и двама учители. През 1889 год. съществуват две арменски училища с четири учители и 155 ученици. След четири години учениците са 304, а учителите-6. За двете арменски училища се избират училищни настоятелства. Създава се и първата арменска детска градина.

По-късно се утвърждава арменското частно основно училище, основано от една от най-известните фамилии Сисагян, която произхожда от Константинопол, намира убежище на Балканите в началото на XIX век. Част от семейството се установява във Варна и основава по това време енорийското училище, което носи името им „Сисагян“, а друга се заселва в Базарджик. Периодичното издание „Хаястан“ (в превод: „Армения“), което се издава в Константинопол, съобщава за съществуването на Културното дружество „Сисагян“ в град Варна през първата половина на XIX век, под чиито патронаж функционира енорийското училище. През 1847 год. константинополският сараф и търговец Ага Мисакян, основател на училище „Мисакян“ в град Букурещ (Румъния), прави щедро дарение на варненското енорийско училище.

Сградата на Армeнското училище е разположена в един двор с Армeнската църква „Свети Саркис“, находяща се на ул. „Хан Аспарух“ № 15. Същата е изградена през 1855 год. и изгаря вследствие на пожар през 1898 год.

До ул. „Шипка“ е съществувало арменско девическо училище. То е било частно и открито от А. Джерджан, който идва в град Варна след 1890 год., вследствие на геноцида над арменците. Той е с висока обща култура, интелигентен и изключително скромнен. Когато изгаря арменското училище през 1896 год. 400-те ученици се прехвърлят в неговото учебно заведение, докато се изгради новата сграда. По учебната програма се изучава френски език и преподавателки са монахини от Френския девически колеж „Saint Andrew“.

По проект, изготвен от архитект Торос Тороманян, който е арменски бежанец от град Трапезунд (Османска империя, днес в Турция) по време на първите Абдулхамидови кланета през 1895-1896 год. и се установява да пребивава в град Варна до 1900 год., когато заминава отново за Турция, се изгражда новата сграда на Армeнското училище, която е разположена до днес в двора на Армeнската църква „Свети Саркис“, на същия адрес. На първи етаж са предвидени и са реализирани канцелариите на Църковното настоятелство и жилището на Архимандрита.

Видно от оригинални документи, съхранявани в Архива към Община Варна, от името на Армeнското Училищно настоятелство в град Варна с председател Крикор Партамян е подадено заявление с техен изх.№ 233 от 20.07.1939 год. и с вх.№ 2525 от 20.07.1939 год., подписано от секретаря (подписа не се чете) и председателя до г-н Началникът на Архитектурното Отделение при Варненската Градска Община за издаване на

позволително за изграждане на железобетонна плоча и стълбище с цел да се замени старото дървено дюшеме и дървена стълба на Армeнското училище, с приложени планове и изчисления в три екземпляра, изготвени от инженер Веселин Савов, със седалище град Варна, ул. „Преслав“ № 32. Според него сградата е стара и масивна. Налага се да бъде заменено дървеното дюшеме в коридора, както и дървеното стълбище като по целесъобразност те се предвиждат да бъдат железобетонни, постлани с мозайка. Проектът е представен с вх.№ 2525 от 20.07.1939 год. и утвърден на 24.07.1939 год. Издадено е Позволителен билет № 895 от 26.07.1939 год. Строежът е ръководен от инж. Веселин Савов.

Сградата на Армeнското училище носи „ехото на историята на арменците“ от началото на миналия век и живота на децата, протекъл там до официалното закриване от властите през 1960 година на училищата на всички етноси в България. Преподаването на арменски език продължава по определена система с организираното участие на арменската общност и заинтересованите арменци – ученици. Така е и в днешни дни, включително в град Варна и с това се осъществява конституционното им право за изучаване на майчиния език. Днес, в тази сграда продължава да функционира Армeнска детска градина и факултативно да се преподава арменски език на учениците.

От 19-ти век арменците имат свои гробища в района на Пантеона в морската градина. През 1935-36 год., те се преместват в новоизградения по западноевропейски образец централен гробищен парк, в който е обособен терен, в квартали 41 и 42, отреден за григоряни, разположен в близост до Армeнски параклис (на арменски език: Мадур). Видно от оригинални документи, съхранявани в Архива към Община Варна, от името на Армeнското Църковно настоятелство в град Варна е подадено

заявление с техен изх.№ 55 от 07.02.1941 год. и с вх.№ 344 от 24.02.1941 год., подписано от секретаря и председателя (подписите им не се четат) до Почитаемото Варненско Градско Общинско Управление, Отделение „Архитектура“ за одобряване на проект за строеж на Параклис в новите арменски гробища в град Варна, изготвен от архитект Дабко Дабков, и за издаване на позволително за строежа. С Решение № 148 от Протокол № 11 от 19.03.1941 год. на заседание на Засилената управа на Варненската градска община, в присъствието на Кметът инж. Янко Мустаков, Помощник кметове Н. Димитров и Константин Минев и Общинския съветник Г. Ляцканов (отсъства общинския съветник Ат. Костов) е одобрен изготвения проекто-план за постройка на параклиса от Армeнското църковно настоятелство в общинските гробища и същият следва да бъде изпратен за надлежно утвърждение в Министерството на Обществeните Сгради, Пътищата и Благоустройството. Там е одобрен като идейна скица от, с препоръки заедно с представения окончателен проект и книгата да се изпрати подробно разработен разрез през сградата и желателно е да се опита създаването на покрив със слаб наклон, който да запази характера на параклиса. От името на Армeнското Църковно настоятелство в град Варна е подадено заявление с техен изх.№ 616 от 31.07.1941 год. и с вх.№ 775 от 05.08.1941 год., подписано от секретаря и председателя (подписите им не се четат) до Почитаемото Варненско Градско Общинско Управление, Отделение „Архитектура“ с приложена корегирана скица от Министерството на Обществeните Сгради, Пътищата и Благоустройството, с покривна конструкция в три екземпляра за строеж на Параклис в Армeнските гробища в град Варна. Строежът ще бъде изпълнен със средствата на дарителите Господа Партамянови, затова не изпращаме необходимите книга за

обществен строеж. Издаден е позволителен билет № 549 от 01.10.1941 год. Дарителите са собственици на Акционерно Дружество „Партамянови“, основано през 1926 година във Варна и притежатели на фабрика за производство и търговия на чугунени изделия, находяща се в индустриалния квартал на града. Параклисът носи името „Свети Крикор Лусаворич“. Олтарът е на изток съгласно православните канони. По одобрен проект е предвидено да се изгради подземие за шест броя ковчези на две нива. Впоследствие от дясната страна на входа е изпълнена Семейна гробница на дарителите Партамян.

Пред Мадурът са разположени осем гробове на Отци (Дер) и свещеници (кахана) през различните години на служенето им: Хазарос Кахана (свещеник) Ховханнес – роден в Есги Шехир през 1880 год. и починал на 18 декември 1927 год.; Мардирос Авак Кахана (свещеник) Мардиросян – роден на 21 март 1844 год. в град Варна – починал на 28 май 1914 год. в град Варна; Дер Гумси Кахана (свещеник) Пиркадян – роден в Медз Нор Кюх, Бурса на 26.09.1856 год. и починал на 1 март 1926 год. в град Варна; Дер Ховханнес Кахана Д. Въртанесян Арачн – роден на 7 април 1859 год. – починал на 17 януари 1899 год.; Дер Йеновк Кахана Дер Харугюнян – роден в Гейве кюрт Белен, Измит – починал на 7 март 1926 год., на 69 години; Дер Шимафон Кахана Торосян – роден на 13 септември 1881 год. в село Самрс, Сепасдя – починал на 3 юли 1949 год.; Крикор Ховханнесян – роден на 23 март 1885 в Хаскех – починал на 28 март 1951 год.; Свещеник Микаел Безирджиан – починал през 1967 год., на 78 години; Дер Крикор Кахана Езегелян (1935-2013) и Презвитера Анник Езегелян (1946-2017).

Паметник е поставен във варненската морска градина, посветен на 1700-годишнина от приемане на християнството като държавна религия. Той

е осветен на 27 юни 2002 г.в присъствието на арменския католигос (патриарх) Карекин II, по време на официалното му посещение в България по покана на Светия синод (3).

Относително нов е и паметника пред археологическия музей във Варна. Той е поставен по инициатива на Овсепян & синове и стана място на ежегодно народно поклонение пред жертвите на Геноцида. На него е изписан текст: "Благодарност към българския народ от арменската общност - .Варна".

В град Варна, Галата, в течение на 9 години е живял легендарният арменски поборник Антраник срещу турското владичество над западните арменски земи и арменското население в тях Антраник Озаян. Той е един от ръководителите на арменската доброволческа рота в състава на българската армия по време на Балканската война. Подпомагал е морално и материално македонското освободително движение. По-късно е заминал за Армения и Русия и като командир на многохилядна арменска военна част в руската армия е получил военното звание "генерал". През 1987 г., пред неговия дом, е поставена паметна плоча. Понастоящем домът е частна собственост с намерение да се превърне в дом-музей на Антраник Озаян.

Уважението към тази личност и към неговото дело се изразява и с наименоването през 2010 г. на централния площад на Галата на името на генерала. А на този площад, по предложение на Съюза на арменците в България и по инициатива на Овсепян & синове е издигнат бюст-паметник на Антраник Озаян, осветен на 7 юли 2011 год. Той е облагороден на 18 април 2001 год., (международен ден на паметниците и историческите места) от младежи от националното движение "Достойни за България"

Паметниците на духовното присъствие на арменците във Варна изпълняват силна познавателна и възпитателна роля като средище на култура, национално самопознание и носители на морални послания. За това те заслужават обществено внимание, грижи и подкрепа.

Литература:

1. Павлов, Пл., Векът на цар Самуил, стр.95
2. Шакарян, А., Хаджолян, М. Църквата Свети Саркис, Варна (исторически обзор)
3. Хаджолян, М., Арменската общност във Варна след Освобождението, сборник " 10 книги за Варна" 2003 г., стр.11,24,28.

За контакти:

Масис Бердж Хаджолян, доктор по право,
Доцент на Варненски свободен университет
e-mail: masisbg@yahoo.com

Арх. Жаклин Бодурова,
e-mail: jaklin_bodurova@abv.bg